

“ÖTEKİ BEDEN”: BİR ÖTEKİLİK BİÇİMİ OLARAK ENGELLİ BEDEN VE ENGELLİLİK

“Other Body”: Disabled Body and Disability as a Form of Otherness

Aylin NAZLI*

Abstract

Disability has been present in all societies in the world throughout history. In spite of the long history and universality of disability, people with disabilities have been discriminated almost without exception. Physical differences have determined social structures by defining certain bodies as the norm, and defining those which fall outside the norm as 'Other'. The degree of 'Otherness' is defined by the degree of variation from the norm. Normality and otherness as well as who is normal or other have been defined in different ways according to the time and culture in which the question was asked. Universality replaced locality, reason replaced mystery, knowledge and state of the mind superseded the lived experience of the body. 'Normality', then became determined by the ideal of the white, youthful, able, male body; and otherness became hierarchically placed as marginality.

Keywords: Disability, Disabled body, Other, Otherness.

Özet

Tarih boyunca dünya üzerindeki tüm toplumlarda engellilik var olmuştur. Engelliliğin bu tarihselliğine ve evrenselliğine karşın, bazı istisnalar dışında engelli bireyler, çeşitli ayrımcılıklara maruz kalmışlardır. Bedensel farklılıklar, sosyal yapılar tarafından, bazı bedenlerin norm (olması gereken) bazılarının ise norm dışı yani “Öteki” şeklinde tanımlanarak belirlenmiştir. Ötekiliğin derecesi ise normdan ortaya çıkan çeşitliliğin derecesine göre tanımlanmıştır. Normalite ve ötekilik, kim normal ya da öteki soruları, içinde yaşanılan kültüre ve zamana göre farklı şekillerde tanımlanmıştır. Yerellik evrensellekle bilinmezlik mantıkla yer değiştirmiş, bilgi ile aklın statüsü bedensel deneyimlerin yerini almıştır. Bunun sonucunda normalite beyaz, genç, yetenekli, erkek bedeni olarak belirlenmiş, ötekilik ise bir marjinalite formu olarak hiyerarşiye göre konumlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Engellilik, Engelli beden, Öteki, Ötekilik.

---

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

Giriş

Bedensel farklılıklar ve kusurlar, tarihsel olarak bakıldığında ilk çağdan günümüze kadar, toplumsal yapılar tarafından, bazı bedenler için belirlenen normların dışında olan, norm dışı olarak tanımlanmıştır. Sahip olunan bedenin görünür fiziksel ve zihinsel kusurlara / sorunlara sahipliği olarak engellilik ise norm dışı olmaktır. Norm dışı olmak, farklı olmak, farklı olmak, norm dışı olmak demektir.

Öteki kavramının özünde yer alan “ben”, hem özde olanı hem de diğerini tanımlamada, önemli bir norm ve farklılık ölçütü olarak ortaya çıkmaktadır. “Öteki”, ‘bilinenden, sözü edilenden ayrı olan, öbür, diğer’ ve ‘sözü edilen veya benzer iki nesneden önem ve konum bakımından uzakta olan’ı (<http://www.tdk.gov.tr>) ifade etmektedir. “Ötekilik”, ise “öteki”nin içinde bulunduğu duruma işaret etmektedir. Ötekiliğin içeriğinde ırk, cinsiyet, yaş, vb. gibi farklılık ölçütleri daha ön planda olmasına rağmen çeşitli sorunları olan bedenler de ötekilik ölçütleri içinde yer alabilmektedir.

Bu makalede amaç, engellilik olgusuna Ötekilik sosyolojisinin içeriğinden bakmak ve engellilik olgusu ile engelli bedenlerin, ‘öteki’leştirilme sürecine ilişkin sosyolojik bir değerlendirme yapmaktır. Bu sosyolojik değerlendirmenin birinci aşamasında, engelli beden ve engelliliğe, Bauman ve Goffman’ın ötekilik tanımlamalarının içeriğinden bakılacak ve engellilik ile ötekiliğin örtüştüğü noktalar ön plana çıkarılmaya çalışılacaktır. İkinci basamakta ise İlk ve Ortaçağ toplum yapılarında engelliliğe ilişkin ötekilik ile birleşen sosyal anlamlandırmalara değinilecektir. Üçüncü basamakta, modern toplumdaki engellilik ve ötekilik bağlamı, Tıp kurumunun Biyo-mekanik modeli ile sonrasında gelişen, Sosyal modelin kabullenmeleri temelinde olacaktır. Dördüncü bölümde engellilik ve ötekiliğe ilişkin bu sosyolojik bakışı somutlaştırma adına toplumumuzda engellilik üzerine yapılmış çeşitli araştırmaların bulguları verilecektir. Makalenin son bölümünde ise adı geçen sosyolojik kabullenme ve bakış açısı temelinde, makalede kullanılan kavramsallaştırma ve veriler aracılığıyla, engelliliğin ötekileştirilme sürecine ilişkin genel sosyolojik bir değerlendirme yapılacaktır.

Makalede, 20.yy sonunda gelişen Sosyal modelin etkisi ile fiziksel ve zihinsel açıdan farklı bedensel duruma sahip olan bireyi işaret etmede ‘engelli’, içinde bulunulan durumu işaret etmede de ‘engellilik’ kavramları kullanılacaktır*.

---

*Burada kullanılan Engelli kavramı, WHO, 2001 & ICF, 2009’da yapılan tanımlamayı referans aldığı ve tanımın içeriği, makalenin içeriğindeki Sosyal model kapsamında açıklandığından, ayrıca tanımlama yapılmamıştır. Detaylı bilgi için bkz:

WHO (2001) International Classification of Functioning, Disability and Health, Geneva.; ICF, 2009:4, <http://www.who.int/classifications/icf/training/icfbeginnersguide.pdf>.

1. Bir Ötekilik Biçimi Olarak Engelli Beden ve Engellilik: Sosyolojik Bir Bakış

1950’lerin başlarında Simone de Beauvoir, (Simone de Beauvoir, marxists.org. :2012) “Ötekilik, insan düşüncesinin temel bir kategorisidir” dediğinde, bir ötekilik biçimi olarak özellikle kadınlığı kastetmişti. Öteki kavramının içeriği için de referans olan bu cümle, birçok toplum ya da sosyal grubun, bu dualistik zıtlıkları sosyal kategoriler olarak inşa ettiğini ve sosyal kimlik ile sosyal aidiyetleri ortaya çıkardığını işaret etmektedir. Tam da bu noktaya dikkat çeken Bauman ise (Bauman, 2003: 26-27) erkek-kadın, insan-hayvan, yabancı-yerli, normal-anormal, hastalıklı-sağlıklı vb. gibi karşıtlıkların özünde bir ötekilik olduğunu ve anormalin normalin, kadının erkeğin, yabancıнын yerlinin vb. ötekisi olduğunu belirtmektedir. Zira ona göre şeylerin ve edimlerin anlamlara sahip olması, öteki şeylerin ve edimlerin sahip olmadığı anlamlara sahiplik temelinde işlemektedir (Bauman,1998:110). Bu işleyiş süreci ise hem modern toplumun kendine özgü ötekilik ölçütlerini hem de modern toplumun ötekilik gruplarını yaratmıştır. Diğer bir deyişle bu düalist kategoriler, aynı zamanda ötekilik alanlarını da işaret etmektedir.

Bauman’ın adı geçen bu düalistik yapılarla ilişkin analizinde ‘sınıflandırma’ önemli bir kavramdır. Özünde bölmek ve ayırmak olan sınıflandırma, temelde şunu kabul etmektedir: Dünya, ayrı ve farklılaşmış varlıklardan meydana gelmiştir. Her bir varlık, belirli bir gruba aittir ve bu grup, diğer varlık gruplarının karşıtıdır. Bu nedenle de sınıflandırma, dâhil etme ve dışlama eylemlerinden oluşur. Belirli varlıklar, yalnızca öteki varlıklar dışlandığı, dışarıda bırakıldığı takdirde bir grubu oluşturan kategoriye dâhil edilebilir (ve bir kategori oluşturabilirler). Bu kategorilerin içerdiği sosyal alanların üyesi olma, sosyal yaşam içinde “olağan” karşılanıp, sorgulanmadan kabul edilse de Bauman’a göre özünde bir toplumsal düzeni temsil eder ve güç, otorite ilişkileri ile hiyerarşik bir yapıyı barındırır (Bauman, 2003: 10-11).

Yukarıda sözü edilen farklılık ise onarılması olanaksız, geri döndürülemez ve dolayısıyla da daimi dışlanmayı haklı çıkaran bir farklılıktır. Sınıflandırma eyleminin içeriğindeki dışlama eylemi, bu farklılığa istinaden ortaya çıkmaktadır. Farklı olanın kültürel olarak dışlanması ve bir “öteki” olarak inşası, kültürün ortak anlayışlarındaki sınırların tanınmasına, değer yargılarında kullanılan ölçütlerdeki farklılıklara ve farklı sosyal anlamlandırmalara işaret etmektedir. Nitekim bu sürecin ortaya çıkabilmesi ve bir bireyin/grubun, diğer bireyi/grubu niteliklerinden dolayı ötekileştirmesi ve ötekileştirilen bireyin/grubun bu damganın etkilerini hissedebilmesi için adı geçen farklılığın, istenilmeyen olduğuna dair bir fikir birliğinin olması gereklidir (Coleman, 2006: 146-147). Bu gereklilik, “öteki”nin nitelikleri üzerinden “ben”nin niteliklerinin de tanımlanmasını sağlayacaktır. Schnapper’a göre (Schnapper, 2005: 26) ‘öteki’, ‘ben’in ‘eksik’ halini işaret etmektedir.

Farklı olanın itibarı düşürülerek onun dışsal, görünür ve tanımlanabilir özelliklerinin öteki olarak inşası, aslında Bauman' a göre, Goffman'ın damga (stigma) nosyonunun da toplumsal inşasıdır. Damganın özü, farklılığın vurgulanmasıdır ve farklı olanın ötekilik kimliğine yapışma görevi için çok uygun bir araçtır (Bauman, 2003: 91-93).

'Damga' kavramı, engellilik olgusunu, ötekilik sosyolojisi aracılığıyla açıklamada, gerçekten de elverişli bir kavramdır. Damga, orijinal bağlamında, her türlü farklılığı işaret eden bedensel göstergedir. Kavramın içeriğinde, belirli bir insan kategorisinin gözlemlenebilir bir özelliğinin, önce kamunun dikkatine sunulması sonra da bu özelliğin görünür bir işareti olarak bütün durumlara yorumlanması bulunmaktadır. Böylece aslında zararsız bir özellik, kusur ya da hastalık işareti, bir utanç kaynağı haline gelmektedir. Bu özelliği taşıyan bir insan, kolaylıkla istenmeyen, aşağı, kötü veya tehlikeli olarak görülebilmektedir. (Goffman, Stigma,1968 den akt: Bauman, 2003: 92) Bu ise bireyler arası ilişkilerde, hiyerarşik bir yapılanma ortaya çıkarmakta ve ötekileştirilen birey ve gruplar, etkili bir statü kaybı yaşamaktadır.

Goffman'a göre toplumlar, üyelerini belirli ölçütler ve araçlar aracılığıyla kategorize etmektedir. Çok çeşitli sosyal ortamlar, bireyleri bu ölçütleri kullanarak adı geçen kategorilere dahil etmektedir. Sosyal etkileşimler de bu kategoriler temelinde kurulmakta ve işlemektedir. Sosyal etkileşim normları ve sosyal etkileşim ile ortaya çıkan bireysel beklentiler, bu kategoriler içinde şekillenirken, bu kategorilerdeki bireyler için de burada olmak, geliştirilen tutumlar aracılığıyla sıradan ve doğal hale gelmektedir. Adı geçen bu kategoriler içinde, bireylerin çeşitli niteliklerine işaret eden ölçütler ise damga ile somutlaşmaktadır. Ona göre, üç tür damga vardır: İki, özellikle çok görünür olan bedensel kusurlara ilişkin olanlardır. İkincisi, bireysel karakter kusurlarıdır. Bunların içine alkolikler, uyuşturucu bağımlıları, homoseksüeller vb. de dahil olmaktadır. Sonuncusu ise ulus, ırk, din ve aile gibi niteliklere ilişkin oluşturulan damgalardır. (Goffman, 2006: 131-134) Genelde damganın özelden de damga türlerinin işaret ettiği en önemli olgu ise kültürdür. Damga, özünde toplumun aynasıdır ve kültürelidir. Zaman ve toplum bazında değişkenlik gösterse de damgada belirleyici olan toplumun kültürüdür. Bu kültürün belirleyici olduğu damganın sosyal içeriği ise bireysel ve sosyal inşalar seti olarak sosyal yaşamı ve sosyal ilişkileri yansıtmaktadır. (Coleman, 2006: 146-147).

Bir süreç, bir sosyal kategori formu ve etkide bulunan bir durum olarak damganın, kategoriler aracılığıyla, sosyal kimliklerin oluşumuna da etkisi bulunmaktadır. Bireylerin çeşitli niteliklerine işaret eden ölçütler aracılığıyla içinde yer aldıkları bu kategoriler, bireylerin sosyal kimliklerinin önemli bir belirleyicisi haline gelmektedir. Genelde istenilmeyen niteliklere işaret eden damganın özü, niteliğin kendisinde değil, kültürelliği gereği sosyal değerler aracılığıyla sosyal inşalar seti olarak sosyal ilişkilerin içeriğinde etkindir. Bu

özelliğ sonucunda, bireyin niteliklerine yapılan atfetmeler ve değerlendirmeler, onun gerçek (actual) sosyal kimliğini değil, sanal (virtual) sosyal kimliğini işaret etmekte ve ön plana çıkarmaktadır (Goffman, 2006: 133-134; Goffman, Stigma, 1968 den akt: Bauman, 2003: 92). Adı geçen sosyal ilişkilerin içeriğini ve niteliğini ise sosyal değerler temelli sosyal anlamlandırmalar belirlemekte ve engelliliğe ilişkin ötekileştirme süreci çeşitli sosyal anlamlandırmalar barındırmaktadır. Bu süreç, ilkçağ toplumlarından günümüz modern toplumlara kadar, farklı görünümle karşımıza çıkmaktadır.

2. İlk ve Orta Çağ'da 'Öteki Beden' Olarak Engellilik: Sosyal Anlamlandırmalar

Bir ötekilik formu olarak engellilik ve engelli bedenlere ilişkin sosyal anlamlandırmaların varlığını sorgulama amaçlı olarak İlkçağ toplumlarının en belirgin örneği Antik Yunan'a bakmak yararlı olacaktır. Kendi içinde çeşitli evrelere ve dolayısıyla tarihsel olarak uzun bir zaman dilimine ayrılmış olan bu topluma, ortak ve genel bir çerçeve içinden bakıldığında, ötekiliğin oluşturulma ölçütlerinden biri olarak, bireylerin sahip oldukları bedenlerinin niteliklerinin çok önemli bir yer tuttuğu görülür.

Antik Yunan'da eril, sıcak, güçlü ve girişken beden, aynı zamanda çıplak ve estetik/kusursuz bedeni de olumlamaktadır. Estetik, kusursuz ve çıplak beden, kendine güvenen bir halkın amblemi olarak sosyal açıdan değerli kabul edilmektedir. Kusursuz beden algısının egemen olduğu bu dönemde kusurlu beden ise sosyal, estetik ve insani açıdan olumlu nitelik ve değerlerden uzaktır. Körlük, sağırılık ve mental sorunlar, hastalıktan tamamen ayırt edilmiş ve bedensel kusurluluk içine alınmamış olsa da bedensel bir anormallik olarak tanımlanmıştır. Süreç içinde bazen görme engellilerin “kâhinler” olduğuna ilişkin inançlar gündeme gelse de, bedensel sorunlara ilişkin toplumsal değerlendirme çoğunlukla olumsuz olmuş ve itibar görmemişlerdir (Sennett, 2006: 27, 33-36).

Biyolojik kökene sahip bedensel kusurluluk, bu toplumlarda, sosyal olarak anlamlandırılmış ve biyolojik olan ile sosyal olan birbirine karışmıştır. Adı geçen sosyal anlamlandırma içinde bedensel düzendeki bir anormallik, sosyal düzendeki bir anormallik olarak açıklanmıştır. Örneğin bedensel engelli bebeklerin doğumu, felaketlerin işareti ve Tanrıların kızgınlığı olarak anlamlandırılmıştır. Engelli bedenler “zarar verici, kötü ve toplumu birbirine karıştıranlar” olarak tanımlanmıştır. Bu nedenle de çoğunlukla üst düzeyde engelli doğan bebekler, sonu ölümle bitecek şekilde (bir çukura atma, dereye atma vb.) yok edilmişlerdir. Fakat sonu ölüm olsa da bu bir “ölüm” olarak tanımlanmamış, onların “Tanrılara geri dönüşü” olarak anlamlandırılmıştır (Stiker, 2002: 39-47).

Dinsel, ekonomik ve sosyal yapılanmanın, feodalite içinde yeniden düzenlendiği bir dönem olarak karşımıza çıkan Ortaçağ'ın ise özellikle başlangıç dönemi, bir karnaval kültürü olarak tanımlanmaktadır. "Korpus" (corporeal) kültürü olarak da adlandırılan bu kültürdeki merkezi nokta, bedendir. Bedensel eylemlere ait sınırlamalar ve tabular, bu kültürde önemsizleşmektedir. Kendi doğası içinde beden ölçüsüzdür, kontrol edilemezdir, kirlidir, çirkindir, eksiktir, şişmandır. Yeme-içme, dışkılama, cinsel ilişkide bulunma, doğurma vb. gibi bedensel her türlü faaliyet, kurallara tabi olmadığı gibi bir tür kutlama nesnesi ve aracıdır. Bu konumuyla biyolojik/fiziksel beden, biyolojik anlamının ötesinde sosyal bir anlamlandırma dizgesinin içine dahil edilmekte "sosyal beden" in hem oluşturucu bir unsuru hem de bir sembolü haline gelmektedir (Jervis, 1999: 18-19, 35-36).

Bedenin bu kültürdeki anlamı içinde kusurlu beden de kendine bir yer bulabilmekte, bedensel eylemlerindeki yeterlilik ölçüsünde sosyal bedenin bir parçası olabilmektedir. Fakat sosyal bedenin bir parçası olabilme süreci içinde engelli bedenlerin ötekilik süreci belirsiz bir niteliğe bürünebilmekte ve toplum içinde bedensel engelliler açısından daha hoşgörülü bir sosyal yaşamdan bahsedilebilmektedir (coğrafi bölge farklılıkları göz önüne alınmadan). Fakat Ortaçağ'ın dinsel-dogmatik yapısının belirginleşmesi ve keskinleşmesi ile birlikte bu görünüm yok olmaya başlamaktadır.

Ortaçağ'ın kusurlu bedenlere ilişkin dinsel-dogmatik anlamlandırmaları ve tanımlamaları, onların karnaval kültüründe belli olmayan ötekiliğini belirginleştirmiştir. Ortaçağın toplumsal yapılanması içinde engelli bedenler korkutucu, çeşitli alametlere işaret eden ve "öteki taraf"a ait olmakla eş tutulmaya başlanmıştır. Duyulan korku temelinde, potansiyel olarak toplum dışılığı içeren bu tanımlamalar ile engelli bedenler, Ortaçağ toplumlarında, süreç içinde ötekileştirilmiş ve dinsel-dogmatik anlamlandırmalar aracılığıyla yoksulluk, sefalet ve günahın bir parçası olmuşlardır.

Ortaçağ'ın yükseliş döneminin tek tanrılı dinsel-sosyal yapısı içinde yaşam gerçekliğinin, kutsal ve kutsal dışı ayrımı üzerine oturması nedeniyle ötekilik, aynı zamanda kutsal dışılığı da işaret etmektedir. Kusurlu bedenler, bu tanımlamalar nedeniyle, kutsal dışının içine yerleşmişlerdir. Tanrı ile insanlar arası bir konumdadırlar. Kusurluluğun birçok çeşidi, bu dinsel-dogmatik anlamlandırma düzeni içinde, kutsal olanın insana bahşedilmesini önleyen bir anlama sahiptir. İşlenen/işlenmiş olanın kefareti olarak gelen kusur sonrasında kusurlu/engelli beden, doğrudan günahla bağlantılandırılmıştır. (Stiker, 2002: 67-72) Bu sürecin bir getirisi olarak kutsal dışı olmanın aynı zamanda sosyal olanın da dışında olmayı getirdiğini tahmin etmek zor değildir. Kutsal olan ile sosyal olanın dışında kalmak, özünde bir ötekilik sürecidir.

3. Modern Toplumda Beden ve Engellilik Üzerindeki İki Tanımlama ve Anlamlandırma Alanı ve Ötekilik: Tıbbi Biyo-Mekanik Model ve Sosyal Model

17. yy Aydınlanma Dönemi ile birlikte ‘akıl’ın yükselişi, modern toplumun habercisi olmuştur. Akla verilen önemin altının iyice belirginleştirildiği Kartezyen düşüncede beden, aklın arkasında kalmıştır (Capra, 1992: 57-63). Batı toplumlarında önemli bir dönüm noktası olarak ele alınan sekülerleşme ile birlikte bedenin dinsel kavramlarla tanımlanması, sınırlandırılması ve disipline edilmesi görüşü zayıflamıştır. Dinin emirlerini yerine getirme ve ruhu arındırma aracı olmaktan çıkan beden üzerindeki dini otorite kaybolmuştur.

Tıp biliminin ve teknolojinin gelişimiyle birlikte, bedenin sağlıklı olma durumundan, biyo-iktidarın önemli bir alanı olarak, tıp sorumlu tutulmuştur. ‘Modern beden’in ‘sağlıklı olması’ zorunluluğu, dinsel ağırlıklı bir sosyal bir normdan ‘tıbbi norm’a dönüşmeye başlamış ve beden üzerinde kontrolünü yitiren dinsel otoritenin yerini, tıbbi otorite almıştır (Turner, 1995:19-20). Diğer bir deyişle, Ortaçağ’da nedeni ve tedavisi dinsel temalarla açıklanan her türlü bedensel sorun, artık tıbbi bir içeriğe sahip olmaya başlamış ve tıbbi-bilimsel sorgulamanın içeriğine dâhil olmuştur.

Modern toplumun gelişimine paralel olarak Tıbbin gelişim ve kurumsallaşma süreci içinde her türlü bedensel bozukluğa, biyo-mekanik bir modelden bakılmış ve beden, çeşitli ölçüm ve tetkiklere tabi tutulmuştur. Bu tıbbi modelin bakış açısına göre insan bedeni, biyo-mekanik bir bütünlük, yani bir tür makinedir. Temelini kartezyen düşüncedeki akıl/beden ayırımından alan ve bedeni “iyi işlemesi gereken bir makine” şeklinde tanımlayan bu modele göre tüm bedensel işlevsizliklerin nedeni yine bir makine gibi çalışan bu bedenin içindeki mekanizmalarda aranmalıdır. Bedene ilişkin geliştirdiği biyo-mekanik bir bakış açısı altında tıp, “normal” ile “anormal” olanı, biyo-fizyolojik bir temelde tanımlamış ve her türlü bedensel işlevsizlik ile kusuru patolojik olarak görmüştür. Bu durumda, normal olarak tanımlanan bedene kıyasla her bedensel anormallik, tıbbi bakış içinde, tıbbi denetim ve gözetim uygulanması ve araştırılması gereken “tıbbi bir anormallik” olarak değerlendirilmiştir. (Capra, 1992: 135). Biyo-Mekanik bakış açısının bu genel değerlendirmesi, engelliliğe ilişkin tıbbi bakışın genel çerçevesini oluşturmuştur.

Tıbbi bakış engelliliği, tıbbi ve tedavi edilmesi gerekli bir durum olarak tanımlamıştır. Tıbbi bakış için bedensel engellilik durumu, bireyi işaret eden, bireysel ve tıbbi bir sorundur. Model, bireyin sahip olduğu kusur üzerine odaklanmakta ve bedensel kusur tıpsallaştırılmaktadır (Oliver, 1990: 2). Diğer bir deyişle engellilik durumu ve engelli bireyler, bu bakış açısına göre, normal ve sağlıklı olarak değil, tam tersi “hasta” olarak tanımlanmaktadır. Fakat kendilerine sorulduğunda, engelli bireyler, kendilerini hasta olarak değil, sağlıklı

olarak tanımlamaktadırlar. Onlara göre engellilik durumu, bir “hastalık” ya da sağlıksızlık değildir. Dolayısıyla da, bedensel kusurları olmasına rağmen, onlara göre, kendileri sağlıklı bireylerdir (Nazlı, 2012: 236-237).

Tıp kurumunun bu bakış açısına göre engelli bireyler, hasta oldukları için, toplum için işlevsel de değildirler. Bu nedenle de sosyal açıdan başkalarına bağımlı ve ancak tedavi ile topluma uyum sağlayacak olan bir grubun üyesidirler. Birey olarak da onlardan bu işlevselliği kazanmaları ve kendilerini topluma adapte etmeleri beklenmektedir. Bunun için de tıbbi çözüm ve rehabilitasyon alanlarında, tıbbın gereklerini yerine getirmeli ve ancak sonrasında evlenme, iş/meslek ve çocuk sahibi olma olasılığı gündeme gelmelidir. Bunun için de tıp uzmanları ile işbirliği yapmalı ve çözüm için gerekenlere harfiyen uymalıdır. (Hunt, 1996: 7-9; Borsay, 1997: 115-118; 128-129; Zarb, 1995: 4).

Sosyal Model ise, 1976 yılında aktivist bir grup olan UPIAS'ın (The Union of Physically Impaired Against Segregation) girişimleri sonucu ortaya çıkmış ve modelin engelliliğe bakış açısı temelinde kavramların içeriğinde bir düzenleme yapmıştır. Modelin bakış açısına göre engellilik kavramı ve durumu, bireysel ve tıbbi bir sorun olmanın ötesinde, sosyal bir durum ve sorun olarak tanımlanmaktadır. Biyo-mekanik model, engelliliği tamamen bireysel bir kusur olarak görüp bireye ve onun kusuruna odaklanırken, sosyal model bunu sosyal örgütlenmenin bir ürünü olarak görmekte ve hem bireysel hem de kolektif olarak günlük yaşamlarında bireylerin karşılaştıkları bariyerlere odaklanmaktadır. Engelliliğin nedeni olarak da bu sosyal, kültürel ve ekonomik bariyerler ön plana çıkmaktadır (Zarb, 1995: 4-5).

Sosyal modelin bakış açısına göre engelliliğe ilişkin tıbbi tanımlama ve engelli bireyleri tıp alanının profesyonellerine bağımlı kılma, onların kendi yaşamları üzerindeki kontrol ve söz sahipliğini ellerinden almaktadır. Tıbbi çözümler sağlamak yeterli değildir. Oliver'a göre tıbbi model, engelliliği yanlış ve eksik bir şekilde, toplumsal alan yerine bireysel alanın içine hapsetmekte ve engellilikle ilgili yapılması gerekenleri sınırlandırmaktadır (Oliver, 1990: 2-5). Tıbbi uygulamalar ile engelli bireylerin uzmanlara olan bağımlılığı artmakta ve tıbbi yardım ile araştırmanın nesnesi konumuna gelmektedirler. Bu noktada ise paradoksal bir durum ortaya çıkmaktadır: Tıp uzmanları bir taraftan engellilerin kendi başlarına bağımsız olmalarını hedefleyen tutumları ön plana çıkarırken diğer taraftan engellilerin fiziksel ve sosyal sorunlarını çözmede kullandıkları bilgi ve davranışlar nedeniyle tam tersine bu bağımlılığı artırıcı bir etkide bulunmaktadır (Finkelstein, 1980: 15).

Bu eleştiri noktası, Sosyal modelin “bağımsız yaşam” kavramına da esin kaynağı olmaktadır. Zira bu kavram, engelli bireylerin her şeyi kendi başlarına yapabilmelerinin ötesinde, toplumun her alanındaki seçimlerinde de

bağımsız karar verebilme yetkisine sahip olmalarına işaret etmektedir (Morris, 2005: 19-21). Bağımsız yaşam kavramının içeriğine dikkatle bakıldığında ise engelli olma durumunun yönünün bireyselden toplumsala çevrildiği görülmektedir. Artık bu çerçevede engellilik durumu ve nedeni, toplum yapısıdır. Bu betimleme, Medikal model ile Sosyal model arasında, engelliliğin nedensel mantığını açıklayan en temel farklılıktır. Nitekim sosyal modelde en temel dillendirilen görüş, bireyleri engelli kılanın toplumun kendisi olduğu, toplumun da sorumlu olduğudur. Bu nedenle de engelli bireyleri ‘topluma uyum sağlaması gerekenler’ şeklinde kabul etmek yerine, toplumun onları kapsayıcı şekilde örgütlenmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Sosyal modelin bu bakış açısı içinde, engelliliğin ortaya çıkışında ve sürdürülmesinde sosyal, kültürel ekonomik ve çevresel faktörlerin olumsuz etkilerine odaklanılmaktadır. Bu engeller, toplumun engelli bireylere yönelik algılamaları ve tanımlamalarından, eğitim olanaklarına ulaşmadaki güçlüklerden, işgücü piyasasındaki fırsat eşitsizliklerine, olumsuz fiziksel çevre koşullarından, görsel ve yazılı medyadaki ayrımcılık uygulamalarına kadar geniş bir yelpazedir (Oliver,1983: 3-4; Barnes, 1991: 45-48; 1885: 25-26).

Sosyal modelin bu bakış açısı, Medikal modelin bakış açısı ile karşılaştırıldığında engellilerin ötekileştirilme sürecine daha uzak durmaktadır. Oysa Tıbbi modelin engellilere ilişkin tıbbi uygulamaları, onları bir taraftan tıbbi grubun bağımlı bir üyesi yaparken diğer taraftan da ayrımcılık uygulamalarının hedefi haline getirmektedir (Finkelstein,1980: 15). Zira en temelde, engelli bireyleri “toplum için işlevsiz ve tedavi/ rehabilite edilmesi gerekenler” şeklinde tanımlamak bile tıbbi modelin bakış açısının engellileri ötekileştirdiğinin bizce en önemli kanıtı olmaktadır.

Adı geçen bu kanıtı çok iyi gören sosyal model ise tıbbi modelin bakış açısının sosyal alanlara yansımaları sonucu ortaya çıkan sosyal politikalar ile eğitim, istihdam vb. gibi çeşitli alanlarda engelliliğe ilişkin düzenlemelerin, engelli bireyleri dışladığını öngörmektedir. Sosyal modelin bu öngörüsü, çalışmanın “engellilik ve ötekilik” ile ilgili kabullenmesi açısından çok önemlidir. “Dışlama” ya da “ayrımcılık”, sosyal modelin, sık dillendirdiği bir tartışma bağlamı olmuştur. Bu tartışma bağlamının içine son yıllarda engelli bireylerin yasal haklarının kapsamı ile ilgili tartışmalar, siyasal alanda söz sahibi olmanın gerekliliği ile ilgili çalışmalar, sivil toplum kuruluşlarındaki etkinlikleri gibi tartışmalar da dâhil olmuştur (Bampi vd, 2012: 818). Adı geçen bu tartışmaların ortaya çıkış süreci, modelin gelişim sürecine paralel olarak daha detaylı ve kapsayıcı araştırmalar ve analizler geliştirilmesine de yardımcı olmuştur. Bu araştırmalardaki ortak nokta ise bir sosyal durum olarak engelliliğin sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik oluşturucu unsurları ve bariyerlerini araştırma ve engelli bireylerin ayrımcılığın öznesi haline gelme (makalenin bakış açısıyla ‘öteki’leştirilme) durumunun sosyal, siyasal, ekonomik alanlardaki örnekleriyle

karşılaşma ve onları analiz etme olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla da Sosyal modelin bakış açısının, Tıbbi modele göre, ayrımcılık ve ötekileştirme süreçlerine çok daha yakın durduğu ve bu alanda yoğunlaştığını söylemek yerinde bir tespit olacaktır.

4. Engelliliğe İlişkin Çeşitli Araştırmalardan Önemli Veriler

Engellilik ve ötekiliğin ötekileştirilme sürecine ilişkin sosyolojik bakışı somutlaştırma adına, toplumumuzda, engellilik üzerine yapılmış çeşitli araştırmaların bulguları üzerinden yapılacak genel bir değerlendirmede, engellilerin toplumsal yapı içindeki konumlarını işaret eden sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik veriler ile engelliliğe ilişkin tutumları belirten nitel veriler önemli olacaktır.

Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığının^{*}, Devlet İstatistik Enstitüsü ile birlikte 2002'de yapmış olduğu araştırma sonuçlarına göre Türkiye'de engelli olan nüfusun toplam nüfus içindeki oranı % 12,29'dur (ÖZİDA; 2002).

Engellilerin toplumsal yapı içindeki konumlarını ötekilik bağlamında sorgulamada yardımcı olacak en temel sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik veriler eğitim, istihdam ve sosyal güvenliğe sahiptir. Genel nüfus içinde okur-yazar olmayanların oranı % 11,3 iken, engelli nüfus içinde bu oran % 34,1'dir. Yüksek-öğretim oranları ise % 4,4' e karşın engelli nüfus için % 1,7'dir. Engellilerin işgücüne katılım oranı %71,01, işgücüne dâhil olmayan nüfus oranı ise % 78,29'dur. Engellilerin % 47,55'nin bir sosyal güvenliği bulunmaktadır. Bakım ve rehabilitasyon hizmetinden yararlananlar % 5,9 meslek ve beceri edindirme kursundan yararlananlar % 1'dir. Özürlülerin yararlandığı meslek ve beceri kurslarının büyük çoğunluğu ise çıraklık eğitimidir (ÖZİDA; 2002).

Toplumumuzda engellilere ilişkin sosyal verilere eşlik edecek olan önemli bir veri alanı ise tutum araştırmalarıdır. Türk toplumunu temsil yetkisine sahip bir tutum çalışması olarak yine ÖZİDA araştırması verileri yardımcı olacaktır. "Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor?" başlıklı tutum çalışmasının verilerinden bazıları şunlardır: Ailesinde ya da akrabasında engelli olanların tutumları, aile ve akraba çevrelerinde engelli olmayanların tutumlarına göre daha olumsuzdur. Buna karşın engelli tanıdığı olanların engellilere yönelik tutumları, tanıdığı olmayanların tutumlarından daha olumludur. Katılımcıların

---

^{*} 633 Sayılı KHK'ya göre Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bünyesinde Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü kurulmuştur. İlgili KHK ve ilgi yazı gereği 31.12.2011 tarihi itibarıyla Özürlüler İdaresi Başkanlığı Kurumu kapatılarak bu kuruma ait iş ve işlemler de ilgili Genel Müdürlüklere devredilmiştir.

çoğunluğu, engellilere yardımın devletin sorumluluğunda olduğunu düşünmektedir. Engelliliğin “Allah’ın insana verdiği bir sınav olduğu” anlayışı yüksektir. Bu çalışmadaki en önemli bulgulardan biri de katılımcıların çoğunluğunun “engellilerin topluma katılımları ve toplumun aktif bir üyesi olmalarının önündeki en büyük engelin toplumun ön yargıları olduğu”na dair bir anlayışa sahip olmalarıdır. Çalışmayı yapan araştırmacılar, Türkiye genelinde tutumların genelde “olumlu” olduğunu ifade etmekle birlikte engellilere acıma, belirli sosyal ortamlarda engellileri tercih etmeme, eğitim ortamlarda belirli engelli gruplarının ayrı okullarda eğitim görmeleri gerektiği gibi gizli olumsuz tutumların varlığının da bu çalışmada belirlendiğini eklemektedirler (ÖZİDA; 2009).

Toplumun engelli bireylere karşı sahip olduğu bu önyargının, çeşitli sosyal alanlarda ayrımcılık olarak ortaya çıkıp çıkmadığı ve engelli bireylerin bu ayrımcılık ve dışlanmayı hissedip hissetmedikleri üzerine yapılan bir çalışmanın (Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması) verileri ise oldukça dikkate değerdir. Temel sosyal ayrımcılık alanları olarak eğitim, istihdam ve topluma dahil olmanın belirlendiği çalışmadaki bazı veriler ise şunlardır: Araştırmaya katılan engelli bireylerin %25,3’ü, eğitim alanında her zaman, %34,1’i de çoğu zaman engelli bireylerin ayrımcılığa maruz kaldığını kabul etmektedir. Örneklem grubunun büyük bir oranı, %31,5’i her zaman ve %40,3’ü çoğu zaman olmak üzere engelli bireylerin istihdam ve çalışma yaşamında ayrımcılığa maruz kaldığını düşünmektedir.

Topluma dâhil olma alanında özellikle fiziksel çevrenin erişilebilirliği basamağı ön plana çıkmaktadır. Engelli bireylerin %7,3’ü yollar, kaldırımlar ve parklar gibi kamuya açık alanlarda, engellilere yönelik gerekli düzenlemelerin yokluğu nedeniyle erişim zorlukları yaşamıştır. %70,2’si, engellilere yönelik gerekli düzenlemelerin yokluğu nedeniyle, kamuya yönelik hizmetlerin sunulduğu binalarda çeşitli zorluklar yaşamıştır. Engellilerin %72,1’i şehir içi toplu taşıma araçlarını, %59’u, şehirlerarası toplu taşıma araçlarını, engellilere yönelik gerekli düzenlemelerin yokluğu nedeniyle kullanamamıştır. Bu nedenle de toplamda % 57,8’si ayrımcılığa maruz kaldıklarını düşünmektedirler (ÖZİDA; 2010).

Bu çalışmanın, bir ötekilik olarak engelliliğe ilişkin sosyolojik kabullenmesini yansıtacak verilerden en önemlisi ise engelli bireylerin kendileri ve aileleriyle yapılan araştırmalardan elde edilen nitel verilerdir. Sivil Toplum Geliştirme Merkezi (STGM, 2007) tarafından yapılan bir çalışmanın nitel verilerinden bazıları şunlardır:

“Çocuğum dışarıya çıktığında ‘deli’ diye bağırmaalarına çoğu kez şahit oldum. Çok üzüldüm. Çocuklar acımasızdır, çok şeylerle karşılaştım, ama ben Sertaç’ın arkasında olduğum

için çok zarar görmedi. Ben olmasaydım tacizde de bulunurlardı, çok şeylerle karşılaşırđı. Affedersin tuvalete kadar çekmişlerdi; ben aileyi çağırđım, emniyete haber verdim, çocuğuma en ufak zarar geldiğinde onları suçlayacağımı söyledim. Hep arkasındaydım, yoksa bir sürü şeye maruz kalabilirdi. Bunu sadece okulundakiler değil dışarıdakiler de yapabiliirdi. O zamanlar velilerden de şikâyet gelmişti, böyle bir çocuğun sınıfta olmaması için. Neyse ki öğretmenimiz tanıdıktı, onun sayesinde çok rahattık.”... (G, Zihinsel engelli bir çocuk annesi).

“Üç aylıkken çocuk felci geçirdim. Kendimi engelli olarak görmedim, ama toplum içerisinde yaşarken gerek eğitim dönemine başlamadan gerek eğitimim, arkadaşlarımla ilişkilerim, iş başvurularım sırasında sıkıntılar yaşadım. Prodüktör yardımcılığı için başvuru yapmıştım. Sınavı kazandım. Mülakat aşamasında, benimle mülakat yapacak olan üst düzey görevliyle konuşuyoruz. Bana dedi ki ‘Tamam sınavı kazanmışsınız ama yürüyemiyorsunuz, size bir araç tahsis etmemiz gerekir’ Adama ‘Bu gerçekten sizin görüşünüz, bakış açınız mı, yoksa kurumu bağlar mı’ diye sordum. ‘Tabii ki benim görüşüm, ama kurum açısından karar verecek olan da benim’ dedi. Bende, ‘Bana mikrofon verin, sıcak cepheye sürüp muhabir yapın demiyorum. Ben bu kurumda staj yaptım. Program hazırlama teknikleri üzerine eğitim aldım. Program ille de gidip dağ bayır dolaşarak yapılmaz. Stüdyo içi programlar da vardır. Bunların yanı sıra, ben o anda müsait olan hangi arkadaşımın rica etsem, beni istediğim yere götürecektir’ dedim. Tabii ki sonuç olumsuz” (T: Metin yazarı, bedensel engelli) (STGM Araştırması, 2007).

Engelli bireylere yönelik toplumsal önyargıyı Siirt’de araştıran bir çalışmanın (Aslan & Şeker, 2011) nitel verileri de yine çok önemli görünümlere sahiptir:

“Bazı akraba ve dostlar beni suçlar gibi bakıyorlar. Bir ceza gibi görüyorlar...Çocuğum özürlü diye dışlanıyor. ‘Beni sevmiyorlar...’ diyor” (Baba serbest meslek sahibi, zihinsel ve bedensel engelli çocuk sahibi).

“Çevrem, bu kadın bu kadar kötü olmazsa bu çocuk olmazdı diye bakışlarda ve sözlerde bulunuyor” (Ev hanımı, zihinsel ve bedensel engelli çocuk sahibi).

“Babamla alay ettiler. Sen kötü olmasaydın bu çocuk olmazdı dediler” (Ev kızı, kardeşi zihinsel ve bedensel engelli).

“Etilerim, çocuğum olduğu için misafiriğe gittiğinde götürmüyorlar. Beni bile çağırıyorlar. Kaynanam ve etilerim çocuğumun engelli olmasını benim yüzümden olduğunu düşünüyor. Çevremde kimi insanlar ‘oh iyi olmuş’ diyor” (Ev hanımı, ağır derecede zihinsel ve bedensel engelli çocuk sahibi).

“Çocuğum engelli doğduğunda eşimin ailesi sanki suçlu benmişim gibi baktılar” (Ev hanımı, bedensel engelli çocuk sahibi).

“Sanki benim günahım var da öyle oldum. Aile ve sosyal çevrem bana acıyor. Altı yıl oldu, çocuğumu misafiriğe götürmüyorum, kötü bakıyorlar. Büyük kızımı servise bindirdiğim zaman herkes kötü kötü bakıyor. Kızım kendisi, ‘anne gelmeyeceğim’ diyor. Erkek kardeşleri ‘özürlü’ diyorlar” (Ev hanımı, ağır zihinsel ve bedensel engelli iki kız çocuk sahibi). (Aslan& Şeker, 2011)

5. Genel Sosyolojik Bir Değerlendirme

Bu makale, engelliliğin içinde var olduğu toplumsal ve kültürel koşulları çerçevesinde, bir ‘öteki’lik formu haline gelebileceğini ve bunun çeşitli nicel ve nitel verilere de yansiyebileceğini öngören sosyolojik bir kabullenme temelinde yazılmıştır. Engelli bedenlerin ve engelliliğin, bir ötekileşme sürecine dâhil edildiğine ilişkin bu sosyolojik kabullenme ve bakış açısının, referans aldığı Bauman ve Goffman temelli kavramsal-kuramsal tabanı ve sunulan veriler aracılığıyla yapılacak olan genel sosyolojik bir değerlendirmesinde ilk söylenilmesi gereken bedensel ve zihinsel engelli bedenlerin, çok görünür bedensel/zihinsel farklılıkları nedeniyle, ‘normal’ olarak kabul edilen bedenlerden farklı ve ayrı bir grubun içine dahil edildikleridir. Bu süreç, dahil etme ve dışlamadan oluşan sınıflandırmaya işaret etmektedir. Normal bedenlerin dâhil edilen, engelli bedenlerin ise dışlanan olduğu bu süreç, toplumsal yaşam içinde, bu sınıflandırmanın hem oluşturucu hem de meşrulaştırıcı unsuru olarak işlev gören bir sosyal faktör aracılığıyla ortaya çıkar ve şekillenir.

Bu sosyal faktör, toplumda bedensel/zihinsel engelli beden ve engelliliğin “kabul edilmeyen, hoş görülmemeyen, istenilmeyen, korkulan, ceza, vb.” olduğuna dair bir fikir birliğidir. Topumlarda, çeşitli ölçütler temelinde, farklı olduklarına dair üzerinde bir fikir birliği bulunan çeşitli gruplar vardır.

Zihinsel/bedensel bir engele sahip olma ölçütü temelinde engelli olmak da farklı olmanın yeterli bir koşulu olarak, üzerinde fikir birliği bulunan farklılıklardan biridir. Sosyal değerler ve bu değerler üzerine temellenen sosyal anlamlandırmalar, adı geçen fikir birliği temelinde ortaya çıkar ve oluşan sınıflandırmanın içeriğini oluşturur. Kökeni yine toplumların kültürel niteliklerine dayalı olan bu fikir birliği, engelli beden ve engelliliğe ilişkin sosyal ve kültürel değerlerin ve sosyal anlamlandırmaların oluşturucusu olarak karşımıza çıkar. Bu unsurun oluşturucu olarak işlevde bulunduğu süreç, farklı olan engellinin, kültürel olarak dışlandığı ve “öteki”leştirildiği süreçtir.

Engelli olmanın ve engelli bedenlerin kültürel olarak dışlandığı ve “öteki”leştirildiği bu sürecin, toplum içinde “olağan” karşılanması da yine adı geçen fikir birliğinin, meşruluk sağlama işlevi sayesinde gerçekleşir. Toplumda çoğunluğun bu şekilde düşünmesi ve bu temelde ortaya çıkan dışlayıcı sosyal değerler ve sosyal anlamlandırmaları referans alması, sürecin “olması gereken” şeklindeki meşruluğunun da kaynağını oluşturmaktadır. Sözü edilen meşruluk, aynı zamanda Bauman’ın belirttiği, hiyerarşik güç, otorite ilişkileri temelli toplumsal yapı ve toplumsal düzen için de işlerlik sağlamakta ve engeli bedenler için, çeşitli toplumsal etkileşimlerdeki dezavantajlı durumları “olağan” hale getirmektedir.

Engelli bedenlerin görünür ve tanımlanabilir özelliklerinin ve engelliliğin ötekileştirdiği bu süreç içinde bedensel/zihinsel engelliler, Goffman temelinde, farklılığı işaret eden bedensel gösterge olarak, bir damgaya sahiptirler. Yaşadıkları kültür ve sosyal yapı içinde oluşan ve özü gereği istenilmeyen niteliklere işaret eden damga, engellilerin sosyal kimlikleri üzerinde çok etkilidir. Damganın işaret ettiği bireyin engelliliğine ilişkin yapılan olumsuz atfetmeler ve değerlendirmeler, onun gerçek sosyal kimliğini değil sanal kimliğini oluşturmakta ve topluma sunmaktadır. Nitekim bu sanal kimliklerin ön planda olması nedeniyle, gerçek sosyal kimlikleri temelinde çok üretken olabilen engelliler, “üretken olmayan”, “işe yaramaz” vb. içerikli bir sanal kimliğe sahip olabilmekte ve sosyal yaşamları ile sosyal ilişkilerini olumsuz etkilemektedir.

Ötekileştirme süreci ise kendisini olumsuzlayıcı ve dışlayıcı bir içeriğe sahip olan sosyal değerler ve sosyal anlamlandırmalar aracılığı ile hissettirmektedir. Adı geçen bu sosyal değerler ve anlamlandırmaların kaynağı, içinde bulunulan toplumun sosyal ve kültürel belirleyici faktörleridir. Nitekim İlkçağ (Antik Yunan) ve Ortaçağ geleneksel toplumlarında, bu sosyal ve kültürel faktörler çerçevesinde, engelli bedenlerin toplumsal felaket, kötülük, zarar, yoksulluk, günah vb. ile birleşen sosyal anlamlandırmalar ile damgalandığı ve ötekileştirildiği görülmüştür.

Modern toplumların ortaya çıkışıyla birlikte, adı geçen belirleyici faktörlerin başında Tıp kurumu yer almıştır. Tıbbın, engelliliği bireysel bazlı tıbbi

bir durum olarak tanımlamasıyla birlikte engellilik, tedavi edilmesi gerekli tıbbi bir duruma dönüşmüştür. Modern toplumun kapitalist ekonomisi için gerekli olan normal beden fonksiyonlarına sahip üretken birey karşısında engelli birey, üretemeyen anlamında işlev dışı kalmıştır. Tıp kurumu ise engeli bireylerin toplum için işlevsel olmasını rehabilitasyon süreci ile çözmeye çalışacaktır. Modern toplumda tıbbın bu sürece dâhil olması engellileri, “üretken olmayan”, “işe yaramaz”, “hazır yiyici” ve ancak tedavi ve rehabilitasyon ile topluma katılabilecek olanı işaret eden sosyal anlamlandırmalar ile karşılaşmasını sağlamıştır. Bu sosyal anlamlandırmaların, modern toplumdaki karşılığı da yine ötekileştirme sürecine işaret etmektedir. Çünkü modern toplumun üretkenliği işaret eden temel sosyal değerleri bazında bir bireyi hasta, tedavi ya da rehabilite edilmesi gereken şeklinde tanımlamak, onu üretemez ya da işe yaramaz olarak tanımlamakla eş değerdir.

Modern toplumların yaşadığı farklı değişim ve dönüşümlere paralel olarak ortaya çıkan Sosyal model ise tıbbi bakışa karşı çıkmakta ve engelliliği bireysel ve tıbbi alandan toplumsal alana taşımaktadır. Engelliliğe toplumsal alandan bakan sosyal modelin, engelliliği toplumun sorumluluğu olarak görmeye başlamasıyla birlikte, toplum içinde engellilere yönelik dezavantajlı girişim ve uygulamalar daha net görülmeye başlanmış ve model bunları “ayrımcılık” kavramı aracılığı ile açıklamaya çalışmıştır. Fakat burada yapılan sosyolojik bakış ve değerlendirmenin önemle işaret ettiği nokta, sosyal model kapsamında dillendirilmeye başlanan “ayrımcılık” uygulamalarının ön aşamasının “ötekileştirme” süreci olduğudur. Toplumlarda yaşanan ayrımcılık ve bunun doğurduğu sosyal sonuçlar, çok çeşitli bağlamlar barındırmasına karşın, bu çalışmada sosyolojik olarak vurgulanmak istenen, ayrımcılığın “öteki” olarak tanımlanana uygulanmasıdır. Nitekim bu makalede örnek olarak verilen nicel ve nitel verilere bakıldığında şunu vurgulamak yerinde olacaktır: Geleneksel ve modern nitelikleri bir arada barındıran toplumumuzda, engellilere yönelik sosyal anlamlandırmalar, yine bu geleneksel-modern birlikteliğini gösterir niteliktedir. Engelli bedenlerin ve engelliliğin “Allah’ın bir sınavı”, “günahın kefareti”, “günahın cezası”, “kötülüğün sonucu”, “tekin olmayan”, vb. gibi sosyal anlamlandırmalar, adı geçen dinsel-geleneksel sosyal anlamlandırmalardandır.

Engellilere ilişkin “işe yaramaz”, “hazır yiyici” vb. gibi sosyal anlamlandırmalar ise modern toplumlarda, özellikle tıbbi bakışın yukarıda bahsedilen tıbbi açıdan işlev dışı şeklindeki tanımlamalarının etkisiyle, yaygınlaşmış ve bedensel engellerin işe alımda tercih edilmemesi, ayrı okullarda okutulması, sosyal ortamlara dâhil edilmemesi gerektiği, vb. gibi gizli olumsuz sosyal tutumları ortaya çıkarmış ve yaygınlaştırmıştır.

Adı geçen bu sosyal anlamlandırmaların, bir bütün olarak, somuttaki yansıması olan olumsuz / gizli sosyal tutum ve davranışlarının sonuçları ise eğitim, işe alma, sosyal-kamusal alanlara erişimde zorluk yaşama, sosyal olarak

tanınmama ve kabul edilmeme vb. gibi çok çeşitli alanlarda karşılaşılan sosyal görünümüdür. Sosyal modelin ayrımcılık uygulamaları olarak tanımladığı bu görünüm, toplum içinde ötekileştirilme süreçlerinin işletildiğine işaret etmektedir. Engellilerin kendilerini eğitim, ekonomi, sosyal vb. gibi alanlarda dışlanmış ve ayrımcılık ile sosyal damgalara maruz kalmış olarak hissetmeleri, hem ötekileştirilme sürecinin içine dâhil edildiklerinin hem de bunun onlar tarafından hissedildiğinin / anlaşıldığının bir kanıtıdır.

Son söz olarak, engelliliği bir ötekilik süreci olarak analiz etmek, iki açıdan çok önemlidir. İlki, ayrımcılık uygulamalarının sosyolojik olarak özüne inilmesine ve analiz edilmesine olanak sağlayacaktır. İkincisi ise engellilik durumunun hem sosyal algılanmasında hem de toplumsalın çeşitli kesimlerinde (akademik, sivil toplum, bürokrasi-siyasi aktörler vb.) sosyal farkındalığın geliştirilmesi ve bu farkındalık üzerinden çeşitli sosyal ve siyasal sorumluluk alanlarının belirlenmesinde faydalı olacaktır. Zira daha derin sosyolojik analizler ve bu analizlere dayalı sosyal farkındalığı arttırma hedefli pratik uygulamaların her alanda yürürlüğe girmesi, toplumsal alanda engelliğe ilişkin görünürlüğü arttıracak ve toplumsal alanda engelliliğe ilişkin ötekilik boyutunun zayıflamasını sağlayacak önemli adımların başında gelecektir.

Kaynaklar

- ASLAN, M., ŞEKER, S. 2011, "Engellilere Yönelik Toplumsal Algı, Siirt Örneği," www.sosyalhaklar.net/2011/bildiri/aslan-seker.pdf, Erişim Tarihi: 10-07-2012.
- BAMPI, L.N. da Silva, GUILHEM, D., ALVES E.D., 2010, "Social Model: A New Approach of the Disability", *Latino-Am.Enfermagem*, Jul-Aug:18 (4), Brazil.
- BARNES, Colin, 1985, "Discrimination Against Disabled People", <http://www.disability-archive.leeds.ac.uk/>, Erişim Tarihi: 07-07-2012.
- BARNES, Colin, 1991, "Discrimination: Disabled People And The Media". <http://www.disability-archive.leeds.ac.uk/>, Erişim Tarihi: 07-07-2012.
- BAUMAN, Z., 2003, *Modernlik ve Müphemlik*, İstanbul: Ayrıntı yay.
- BAUMAN, Z., 1998 *Postmodern Etik*, İstanbul: Ayrıntı yay.
- BORSAY, A., 1997, "Personal Trouble or Public Issue? Towards a Model of Policy For People With Physical And Mental Disabilities." *Disability Studies: Past Present and Future* (edit: L. Barton&M. Oliver), Leeds: The Disability Pres., <http://www.disability-archive.leeds.ac.uk/>, Erişim Tarihi: 08-07-2012.
- CAPRA, F.,1992, *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*, İstanbul: İnsan yay.

- COLEMAN, L. M., 2006 “Stigma: An Enigma Demystified” *The Disability Studies Reader*, (edit: Leonard Davis), New York: Routledge.
- DE BEAUVOIR, Simone, 1949, “Woman as Other” <http://www.marxists.org/reference/subject/ethics/debeauvoir/2ndsex/introduction.htm>, Erişim Tarihi: 03-07-2012
- FINKELSTEIN, V., 1980, “Attitudes and Disabled People: Issues for Discussion”, *Post-Experience Courses Unit*, The Open University, Great Britain, World Rehabilitation Fund., <http://www.disability-archive.leeds.ac.uk/>, Erişim Tarihi: 10-07-2012.
- GOFFMAN, E., 2006, “Selections from *Stigma*”, *The Disability Studies Reader*, (edit: Lennard J. Davis), New York: Routledge.
- HUNT, P., 1996, “A Critical Condition.” <http://www.disability-archive.leeds.ac.uk/>, Erişim Tarihi: 11-07-2012.
- JERVIS, J., 1999 *Transgressing The Modern, Explorations in the Western Experience of Otherness*, USA: Blackwell.
- MORRIS, J., 2005, “Independent Living: The Role of Evidence and Ideology in the Development of Government Policy.”, <http://www.disability-archive.leeds.ac.uk/>, Erişim Tarihi: 05-07-2012.
- NAZLI, A., 2012, “I’m Healthy”: Construction of Health in Disability” *Disability and Health Journal*, Volume 5, Issue 4.
- OLIVER, M., 1983, “The Politics of Disability”, <http://www.disability-archive.leeds.ac.uk/>, Erişim Tarihi: 04-07-2012.
- OLIVER, M., 1990, “The Individual and Social Models of Disability”, <http://www.disability-archive.leeds.ac.uk/>, Erişim Tarihi: 05-07-2012.
- ÖZİDA, 2002, “Özürümler Araştırması”, Ankara: Başbakanlık Özürümler İdaresi Başkanlığı.
- ÖZİDA, 2009, “Toplum Özürümlüğü Nasıl Anlıyor?” Ankara: Başbakanlık Özürümler İdaresi Başkanlığı.
- ÖZİDA, 2010, “Özürümlüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması,” Ankara: Başbakanlık Özürümler İdaresi Başkanlığı.
- SCHNAPPER, D., 2005, *Sosyolojik Düşüncenin Özünde Öteki ile İlişki*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi yay.
- SENNETT, R. (2006) *Ten ve Taş, Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*, İstanbul: Metis yay.
- STGM, 2007 (Sivil Toplum Geliştirme Merkezi) “Hep Yenik Başlama Duygusu, Türkiye’de Ayrımcılık Uygulamaları: Mağdurlar Ve Uzmanlar Anlatıyor”, (edit: İ. Aktan), , İstanbul: Odak Ofset.

STIKER, H. J., 2002, *A History of Disability*, USA: Michigan Univesity Press.

TURNER, B.S., 1995, *Medical Power and Social Knowledge*, London: Sage Pub.

TURNER, B.S., 2001, *The Body & Society*, London: Sage Pub.

Türk Dil Kurumu: <http://www.tdk.gov.tr>, Erişim Tarihi: 03-07-2012.

ZARB, G., 1995 "Modelling the Social Model of Disability" <http://www.disability-archive.leeds.ac.uk/>, Erişim Tarihi: 01-07-2012.